

Українська література

УДК 821.161.2 :82-92+82-6

С.С. Кіраль, професор (Київ)

Трохим Зіньківський і Михайло Драгоманов: до історії полеміки 90-х рр. XIX ст. про українську мову, літературу та національну ідею

У статті на підставі докладного вивчення періодики, маловідомих та архівних матеріалів охарактеризовано спільне та відмінне в поглядах двох українських інтелектуалів М. Драгоманова й Т. Зіньківського на окремі тогочасні гуманітарні проблеми, зокрема мовно-літературні питання, російсько-українські літературно-громадські контакти, трактування націоналізму та космополітизму у контексті їхньої доби та з погляду сьогодення.

Ключові слова: *дискусія, нація, мова, російська література, націоналізм, космополітизм, публіцистика, шовінізм.*

Kiral S. S. Trokhym Zinkivskyi and Mykhailo Drahomanov: to the issue on the history of polemic in the period of the 90-ies of the XIX-th century about the ukrainian language, literature and a national idea

Common and distinctive features of two Ukrainian intellectuals' outlooks, M. Drahomanov and T. Zinkivskyi, on some humanitarian problems of that epoch are highlighted on the basis of the detailed study of periodicals, little known and archival documents. In particular, linguistic and literary issues, Russian-Ukrainian literary and social contacts, interpretation of nationalism and cosmopolitanism in the context of their day and from the perspective of the present are also emphasized.

Keywords: *discussion, nation, language, Russian literature, nationalism, cosmopolitanism, publicism, chauvinism.*

Постановка наукової проблеми та її значення. *Ім'я Трохима Зіньківського (1861–1891), «другої поруч із*

Грінченком характерної для 80-х років» постаті XIX віку (С. Єфремов), автора знакової статті «Молода Україна, її становище і шлях» в аспекті націєтворчих проблем, невтомного «чоловіка праці» (О. Кониський) й понині, на жаль, малознане широкому загалові. І це за тих обставин непростой долі Зіньківського, для якого Україна, як твердила Ганна Сервичківська, дружина письменника, була сенсом усього його короткого життя: «Вище всього він ставив любов до своєї Батьківщини, до свого народу. Він, бувало, казав, що його найближчі рідні, – ні жінка, ні діти, – все для нього ніщо у порівнянні з його заповітною ідеєю, тобто **він цілковито прагнув жити для блага своєї України**» (письмівка наша. – С.К.) [Віддати зумієм 2004: 331].

Цього року, 20 червня, минуло 125 літ як не стало Трохима Зіньківського, а 4 серпня виповнилося 155 років від дня його народження. Його життя у рамцях хронології асоціюється зі спалахом яскравої й потужної зорі, яка осяває не лише космічні, а й земні горизонти. Отож, мабуть, не випадково він обрав собі серед інших і «зірковий» псевдонім – Звіздочот! Попри те, що канва його життя і смерті (не дожив навіть до 30-ти років!) трагічно-стисло межована, вона вражає, як і спалах зорі, не лише в аспекті людського буття як такого, а й тому, що в пам'яті своїх сучасників (серед них слід назвати В. Боровика, М. Грушевського, Б. Грінченка, С. Єфремова, М. Комарова, О. Кониського, В. Кравченка, М. Кропивницького, М. Лисенка, О. Лотоцького, Д. Мордовця, Олену Пчілку, М. Старицького та ін.) Зіньківський зоріє світлою й глибоко духовною непересічною постаттю. Усі вони високо оцінювали талант і працю цього всесторонньо обдарованого українського інтелектуала: письменника, фольклориста, мовознавця, перекладача, громадсько-культурного діяча. Так, наприклад, Б. Грінченко з приводу передчасної смерті свого найближчого друга писав з невимовним болем про те, що покійник «належав до тих, що усю душу віддають за ідею і

не знають іншого життя. До цього додавалася безмірна любов до рідного краю, широка освіта, талант. Наша справа загубила в йому стільки, скільки вона загубила б, якби вмер спочатку своєї діяльності П. Куліш. З молодих діячів 80-х рр. він був більший і од усіх наших діячів, опріче деяких небагатьох, якби прожив ще хоч десяток років» [Кіраль 2012:53]. Сповідуючи духовні заповіді Кобзаря, Зіньківський послідовно відстоював право українського народу на природний розвиток та збереження мови як своєрідного духовного коду нації.

Мета статті та її актуальність. У статті, пропонованій читачам, автор намагався схарактеризувати маловідомі сторінки полеміки, що тривала упродовж 1889–1891 рр. на сторінках «Правди» й «Зорі» й спричинила появу, як справедливо зауважує М. Возняк, «гостро полемічну» статтю І.Франка «Формальний і реальний націоналізм» [Возняк 1955: 176], у якій останній несправедливо критикує Т. Зіньківського як автора статті «Національне питання в Росії». Має рацію О. Куца, коли твердить, що Франко «буквально увірвався» у цю полеміку і «висловив міркування досить суб'єктивні» [Куца 1995: 207]. І. Франка особливо обурило те, що «Правда» своїми публікаціями звинувачує «Зорю» в пропаганді «общеруськості» й фактично «п о д а є п е р е д у с і є ю У к р а ї н о ю д о н о с н а Т о в а р и с т в о Ш е в ч е н к а», тобто чинного видавця часопису [Франко 1980: 362]. Про перебіг дискусії докладно йдеться у статті, опублікованій у часописі «Слово і час» [Кіраль 2016:]. Тут ми розглянемо точки дотику й розбіжності Т. Зіньківського та М. Драгоманова щодо потрактування ними питань, означених в оглаві статті.

Виклад основного матеріалу. Поява Зіньківського на ниві українського відродження була **знаковою**, він, яскравий представник «Молодої України», відіграв «значну роль у становленні національної ідеї», а тому його публіцистичні «виступи варто розцінювати, з одного боку,

як завершення цілого етапу в історії української інтелігенції, в центрі якого стоїть постать М. Драгоманова, а з другого – як початок етапу нового, що характеризується формуванням національно-свідомої, власне української інтелігенції з достатньо виваженими, науково обґрунтованими програмами національного відродження» (згадати б хоча «Братерство тарасівців». – С.К.) [Лук 1993: 38]. Цю слушну думку українського філософа підхоплює інший дослідник Ю. Левенець, який доречно зауважує, що Зіньківський «одним з перших науковців <...> поставив собі за мету здійснити порівняльний аналіз шляхів утворення держави в Європі та Росії» [Левенець 2001: 310]. Отже, проблеми, освітлені Зіньківським у статті «Національне питання в Росії», були на часі, він мав мужність винести їх на суд громади, знаючи заздалегідь, що його критичні розмисли про стан національного питання в Росії сприймуть далеко не всі, у тому числі й М. Драгоманов, який на невеличкий «дайджест» В.Антоновича про російську літературу з іспанської періодики відгукнеться аж чотирма «настановними» листами в «Зорі» «В усправі відносин українців до російської літератури (Листи до редакції «Зорі»)» [Драгоманов 1889:]. Він, зокрема, зазначив, що «справа стосунків українців до російської літератури дуже важна; і через се і я смію сподіватись, що редакція «Зорі» дасть місце отсим моїм листам хоч би для того, щоб визвати дальшу дискусію» [Драгоманов 1889: ч. 8, 143].

У шостому випуску «Правди» за 1889 р. уміщено «Лист Подорожного. Мадрид. 12 січня 1889» за підп.: Турист [Антонович 1889:]. Ним виявився В. Антонович, який зізнається, що йому «трохи що не одного і того самого дня довелось <...> перечитати дві праці двох учених публіцистів: великороса Пипіна і гішпанця Помпейо Генера» про літературу російську. Перший, іронізує Турист, пише про «особый русскій языкъ» і, «як кажуть, попав пальцем в небо», бо сплутав «нашого львівського Івана Левицького» з

Нечуєм-Левицьким та, «переніши заслуги й талановитість останнього на першого», «повідает», що той «єсть один из лучшихъ южнорусскихъ писателей» [Антонович 1889: 448 – 449]. Однак автор листа «взявся за перо» не через це прикре непорозуміння, а тому, що д. Пипін (двоюрідний брат М. Чернишевського! – С.К.) вже не раз докоряв українцям (долучався до цього, на жаль, не один раз і Драгоманов), особливо галичанам, за те, що вони «не знають російської мови і літератури», а в кінцевому результаті саме через це дуже багато втрачають у своєму розвитку. Отож, увагу Туриста привернули дві статті «гішпанця, чоловіка цілком безстороннього і добре відомого ученого на ниві позитивної філософії» у щоденній іспанській газеті «El Liberal» за 3 і 13 листопада 1888 р. про російську літературу, зокрема про французькі переклади творів І. Тургенєва, Л. Толстого, Ф. Достоевського. В. Антонович не випадково наголосив на «безсторонності» іспанського критика другої пол. ХІХ ст. Помпейо Хенера, републікуючи цитати з його статей, зокрема, такого змісту: «Не один з творів сіх письменників не тільки не геніальний, але навіть не першорядний і оригінальний», бо «усі російські романи переняті змаганнями жертви задля жертви, якоюсь смутною любов'ю і милосердям не тільки к пригніченому, але навіть злодійському – к душегубу, к злодію». Хенер резюмує запитанням: «Яку можуть мати користь із такої літератури народи латинської раси?» [Антонович 1889: 449 – 451].

М. Драгоманов розмірковує тут над сутністю націоналізму як певної доктрини. Він твердив, що в «російській Україні», на відміну від Галичини, яка «volens-polens прив'язана до прогресуючої Європи», «виробляється вузький націоналізм, котрий бунтується проти того європеїзму, що йде на Україну через Петербург і Москву» [Драгоманов 1889: ч. 11, 192]. «Спасінне національної культури» М. Драгоманов убачав не «в націоналізмі, не в

українофільстві, а в космополітизмі на краєвому ґрунті, у краєвій формі і мові» [Там само, 192].

На противагу Хенеру, вважаючи його оцінки російської літератури упередженими й необ'єктивними, Драгоманов твердив: «При всіх своїх хибах російська література тепер не тільки найбагатша між усіма слав'янськими, а найбільш європейська, найменше націоналістична по ідеям, хоч і національна по матеріалу, і через те найбільш гуманітарна, космополітична» [Драгоманов 1889: ч. 9, 158], а загалом «се новий могутий потік у всесвітню культуру!» [Драгоманов 1889: ч. 10, 175], з яким не можна не рахуватися, і який має прислужитися українській літературі й, особливо, галичанам.

Щодо української літератури, то, зауважував М. Драгоманов, чужинців найбільше зацікавлював Т. Шевченко, при тому «більше схеми його творів, ніж цілі твори, котрі бувають або вже дуже українські, потребує коментарів, або з помилками проти історії» [Драгоманов 1889: ч. 11, 191]. Причину такого слабкого інтересу до нашого письменства він пояснював недосконалою «формою українських творів», відсутністю «літературної школи», а також тим, що українські письменники, на відміну від російських, попри «національний характер» та «краєвість матеріалу» їхніх творів, й «досі не вміють рішуче стати на ґрунт реально-соціального; а в остатні часи **формальний націоналізм** (письмівка наша. – С.К.) став збивати їх з дороги, по котрій йде тепер уся белетристика європейська, і вести їх назад навіть, коли рівняти їх зі старшими наївними українофіліями» [Там само, 191].

Можна упевнено стверджувати, що Зіньківський як постійний передплатник «Зорі», про що йдеться у листуванні з Грінченком, не міг оминати своєю увагою дописів Чудака (псевдонім М. Драгоманова) на таку актуальну й цікаву тему: «відносин українців до російської літератури». Це питання, як й інші, що стосувалися

російсько-українських взаємин, Зіньківський розглядав кризь призму пріоритету національного ідеалу, на що звернув увагу Вал. Шевчук: Зіньківський «розрізняє націоналізм, як змагання до свободи поневоленої нації — позитивний, і націоналізм у формі шовінізму, як ідея гнобителів» [Шевчук 2007: 223]. У потрактуванні національного питання Зіньківський полярно розійшовся із Драгомановим, який обстоював «**космополітизм** в ідеях і цілях, **національність** у ґрунті і формах культурної праці» [Драгоманов 1970: Т. 1, 465].

На противагу Драгоманову, який високо ставив значення російської літератури для розвитку літератури української, Зіньківський виступав за самостійний її розвиток. Для нього російська література – це гніт «Московщини на Україну», він розглядав її не як специфічно літературне питання, а як питання суто політичне через її імперське ідейне спрямування. Спосіб «виходу» українців у Європу через російську літературу, що його пропагував Драгоманов, був неприйнятним для Зіньківського. У цьому сенсі Драгоманов не міг бути для нього ідеалом, як, скажімо, для М. Павлика, І. Франка (до середини 1890-х рр. та ще частини галицької студентської молоді кін. 1870-х — 1880-х рр. Водночас думки Зіньківського й М. Драгоманова про Швейцарію як взірцеву модель федеративного ладу в Європі, про шкоду централізму в державному будівництві та потребу політичної волі для його реалізації, про роль і місце релігії в збереженні російського самодержавства та протестантизм як позитивне явище у вірі як такі були дуже близькими.

До російських авторів Зіньківський ставився з таким же критицизмом, як і до українських, утверджуючи загальнолюдськість естетичних принципів, які сповідував. Так, знайомство з літературно-критичними відгуками і високою оцінкою творчості Т. Шевченка французами, німцями і поляками поглибило кругозір Зіньківського,

зміцнило його симпатії до «європейців» і неприязнь до росіян. На тлі такої високої оцінки Т. Шевченка (відоме неоднозначне трактування її з боку М. Драгоманова) та його ролі в консолідації нації французькими, німецькими, польськими критиками Зіньківським у рефераті «Тарас Шевченко в світлі європейської критики» з боєм констатував «надто невеличку увагу» росіян, критика яких виглядала «не чим, як тільки за нерозумну лайку на генія, і коли прислухатись до того, що говорилося без піни на губах, то й там не вбачаємо жодної критики, хіба ми почуємо, що мужицька мова, якою вважають росіяни українську, буцім зовсім невдатна до літературного вжитку» [Писання 1896: т. 2, 44]. Шовіністичні випадки В. Белінського проти Шевченка та української культури Зіньківський пояснив проявом загального стану російської літератури, включаючи й О.Пушкіна. І в цьому плані він був один із перших, хто скидав німб святості з російських так званих революціонерів-демократів і лібералів у ставленні їх до українців.

Чи, скажімо, неприйняття письменником образу Базарова було і літературно-критичним, і національно-ментальним. Зіньківський побачив у цьому персонажеві художню непереконливість і водночас гостро відчув його відчуженість від свого «Я». Зіньківський трактує Базарова як тип виключно російський. Людина, яка відкидає будь-який ідеал, не пропонуючи взамін нічого, крім матерії, – не може бути прикладом для наслідування, про що писав й іспанський критик Хенер, проти якого виступив М.Драгоманов, не поділяючи його оцінок творчості Тургенєва. Зіньківський сміливо вступив у полеміку з М. Драгомановим про українську літературу «для домашнього вжитку», із Франком про буцімто непричетність російських письменників до репресивної політики царського уряду тощо. Зрозуміло, що неординарне мислення Зіньківського викликало (у кращому випадку) дискусію.

У рецепції націоналізму та космополітизму (інтернаціоналізму) (що теж було предметом дискусії Драгоманова й Франка із «Правдою») як природжених почуттів людини Зіньківський виходив з того, що справжній, благородний націоналізм співіснує зі справжнім, благородним інтернаціоналізмом, який, фактично, не може без нього існувати. Усвідомлюючи, що «у варварській голові ся ідея може виховати тільки варварське розуміння її», і «народи, як одиниці, можуть розуміти сю ідею не однаково», Зіньківський ставить це розуміння в залежність від рівня культури народу, його історичного минулого, від тих політичних обставин, в яких він жив і живе, в яких сформувалась його свідомість, менталітет.

У цьому контексті варто згадати статтю М. Драгоманова «Сліпі проводирі» [Драгоманов 1891:], у якій той неприхильно відгукнувся про опубліковану в ч. 16 «Зорі» за 1891 «різдвяну повістку» Зіньківського «Кудю йти?», яку свого часу високо оцінили А. Кримський, В. Прокопович, а також сучасні літературознавці [Кіраль 2002: 20]. М. Драгоманов розглядав цей твір, невідь чому, як «програмову статтю», у якій, на його думку, «найліпше видно всі хиби світогляду українців, сотрудників “Зорі”» [Драгоманов 1970: т. 2, 369]. Попри нагадування, що в розмові про покійників, а тим паче про тих, хто помер недавно, треба дотримуватися усталених звичаєвих норм, М. Драгоманов немовбито жалкує, що йому таки доведеться «гостро судити про твір щирої людини». Аби оправдати свій «гострий суд», мимохідь зауважує, що ця праця Зіньківського «справді виглядала яскраво на досить блідому полі маси статей “Зорі”» [Там само]. Драгоманов на основі некрологів, опублікованих у «Зорі», дійшов висновку, що Зіньківський, окрім щирості, був людиною «працьовитою», «перебував у місцях, де скупляється українська інтелігенція», однак не зумів, зауважує автор, набуту «собі доброго напрямку ні наукового, ні політичного» [Там само].

Такий неочікуваний вердикт Драгоманова, винесений лише на підставі вивчення ним кількох невеличких некрологів та одного твору автора, видається науково некоректним. Власне, попри поверхову й скупу характеристику змісту інших матеріалів цього числа «Зорі», Драгоманов докладно зупиняється на розборі твору «Кудою йти?», аби потвердити свій «вирок» передчасно померлому Зіньківському. Тут варто навести цінне твердження знаної дослідниці філософії української ідеї О. Забужко, яка також підмітила «щирість» Зіньківського, але подальша її влучна характеристика цієї постаті звучить антитезою Драгоманівській: «Цю настанову на «щирість» варт наголосити і як спеціально українську, притаманну філософії цілої «Молодої України», що вже вустами свого піонера, рано померлого публіциста, філософа й письменника Т. Зіньківського, в 1890 р. проголосила розрив із віковичним комплексом національної роздвоєності (sic! – С.К.) української інтелігенції, котрий тяжким спадком гнітив нову генерацію» [*Забужко 2006: 120–121*].

Справа в тому, що в жодному прозовому творі Зіньківського національна ідея, яка для нього була найвищою правдою, не виражена так пристрасно, як у цій «різдвяній повістці», алегорично-символічна умовність якої розшифровується так само легко, як і в античній драмі «Оргія» (1913) Лесі Українки. Сутність апокрифічного новаторства Зіньківського полягало в патріотизації, націоналізації біблійного міфу про народження Христа [*докл. аналіз твору див.: Кіраль 2003: 35–37*]. Особливу цінність цього твору Зіньківський одразу збагнув талановитий критик В. Прокопович у рецензії «Новини нашої літератури» [*Прокопович 1902:*] на збірку творів «Хвиля за хвилею» (Чернігів, 1900), у якій із волі Грінченка републікувалася згадана «різдвяна повістка». Рецензент слушно зауважив, що вона «перейнята величною ідеєю відродження людини, що занедбала рідний край. Здається, автор тут алегорично розумів Україну – скільки українців

гине для батьківщини нині в Росії; скільки їх таких, що уважають за корисне для рідного краю знищення усіх національних відмін, обрусіння й підлеглисть російським культурним впливам у всіх обсягах життя?» [Прокопович 1902: 24].

На жаль, цього чомусь «недогледів» Драгоманов, що натоді вже ґрунтовно окреслив свої «наукові й політичні напрямки», відсутність яких закидав З., а також дорікав йому за незнання світової історії («Рим імператорський не був таким павуком, яким він змальований у Певного, котрий ішов слідом за старими попівськими та поверхово-ліберальними думками істориків»; [Драгоманов 1970: т. 2, 370], за невизначеність композиції твору, його явну тенденційність, яка до того ж «не ясно проведена». «Неісторичним» вважав і те, що «романізований германець навчається германофільству в Віфлеємі від ангела-християнина!» [Там само]. Драгоманов категорично твердив, що християнство «не зна ніякої політики, а всього менше національної!» (діяльність російської церкви цю тезу спростовує), а тому, розшифровуючи назву твору «Кудю йти?», іронічно зауважує: «Очевидно, по думці автора, через Віфлеєм до націоналізму». Все це вважав «сліпотою людей, котрі хочуть бути нашими проводирями» [Там само, 371], а тому радив «покинути алегорії (головна особливість цього твору Зіньківського. – С.К.) і двозначні, а то й чисто формальні слова, як національність, а кажіть просто і ясно: які політичні, соціальні й культурні ідеї й форми радите нам вибирати з тих, що ми бачимо на світі?» [Там само]. На відміну від Драгоманова, для Зіньківського національне питання не було «формальністю». На жаль, якраз основні «ідеї й форми», обрані Зіньківським, здебільшого не збігалися з тими, які пропагував й відстоював Драгоманов і які певний час до «перелому у світогляді» поділяв Франко, поки в його «внутрішній біографії», справедливо твердить О. Забужко, не відбувся «крах (мається на увазі ст. «Поza

межами можливого» (1900). – С.К.) <...> ще тліючої ілюзії щодо пріоритету інтернаціонального над національним» [Забужко 2006: 113].

Цікавими в цьому контексті видаються спогади Є. Волянського. Зіньківський, згадував він, категорично відкинув не тільки драгоманівський шлях федералізму, а й наголошував на національній «несумісності» українського й російського народів з огляду на те (це згодом зрозумів й Франко), що «усей склад московської вдачі, що віками виробилася, усенькі погляди, звички москаля такими противними вдачі, поглядам, звичкам українця суть, що симпатія межі сими двома націями неможливою є. <...>

– Що ж далі? – спитав я в його. – Де Ви виступ з такого стану бачите? – Австрія обрала собі вірний шлях, – відказав він, – шлях той до федерації народів з цілковитим самоврядом у себе дома провадити.

— Та ж сей шлях показав для Росії Драгоманов! — я йому [О. Волянський. — С.К.].

— Я гадаю, — відповів Трохим, — що плем'я московське з роду-віку самохить на народну федерацію не згодиться, тільки знадвірні стусани, як от війна європейська, змусити'го до такого політичного встрою могли б. <...> Додам до того, що нізащо не можу пристати на гшталт федерації, який Драгомановим пропонується, бо той гшталт нищить єдність народу на користь якогось там проблематичного зиску економічного" [Кіраль 2009: 278–279].

Гарантом нормального федеративного устрою, вважав Зіньківський, має бути конституція, що відповідала б історичним традиціям того чи іншого народу. Аби держава не була «тираном душі і тіла», вона повинна забезпечити право на вияв певних свобод. Бо й справді, прозорливість Зіньківського вражає, він, як бачимо, не помилявся щодо Росії, хоча надто ідеалізував австрійську федерацію, недобачаючи того, що у ній один народ намагається

панувати над іншим й на що справедливо вказував Франко у статті «Формальний і реальний націоналізм».

У питанні взаємин України й Росії, співвіднесення двох літератур Зіньківський послідовно оддавав перевагу орієнтації на Європу; й на той час, на відміну від Франка, уже виробив чіткі погляди на Москву, яка впродовж століть знекровлювала укр. культуру, забираючи собі людський інтелект і талант. Зіньківський досить влучно і точно викривав сутність великодержавної політики російського уряду. Молодоукраїнець прекрасно усвідомлював, що «централістична робота “обрусення”, чи пак обмосковщення доти матиме добрі жнива на Україні, доки українського письменства не буде в широком розумінню сього слова», тобто «москаль, лихий його не взяв, не по чому і б'є, як не по голові» [Писання 1896: т. 2, 92].

Зіньківський переконливо доводить, що російська інтелігенція, влада, народ у справі асиміляції підневільних народів діють злагоджено. Російський уряд, як «гармонічний і логічний витвір історії московського народу», його дії цілком відповідають «поглядам самого народу московського, його історії, його культури». Хіба б ті вакханалії асиміляторські, що скрізь, де тільки червоних сорочок та личаків не носять, 4 – риторично запитує 3. – хіба б ті скажені вакханалії можливі були, коли б вони не відповідали асиміляторським бажанням московської громади?» [Там само, 108]. Отже, «народ, — робить висновок Зіньківський, — котрий викохав у себе деспотів, деспотично поводитиметься і з тим, хто матиме нещастя під його п'яти упасти. Раб, зробившись силою, стає деспотом» [Там само, 108].

П. Куліш передбачав, що Російська імперія розвалиться, але до того моменту треба дійти з виробленою національною свідомістю. Велику роль Зіньківський відводив саме національно свідомій інтелігенції. Він був твердо переконаний у тому, що «ненаціональна інтелігенція

не може працювати для народу на справжній йому користь та користь, зневажаючи та нехтуючи його ідеали та погляди на громадські справи, будучи культурою й духом чужою народів» [Там само, 100]. Зіньківський ще на поч. 1880-х рр. відчув потребу розширення поняття нації за межі селянства. Він обстоював провідну роль інтелігенції, покликаної творити культурні цінності світового рівня. Як і Франко, вважав, що на інтелігенцію лягала вина за гріховно запізніле самоутвердження нашої нації, за її зросійщення. Мав рацію Зіньківський, що «покацаплена інтелігенція» не може «видержувати пасивну борню, що спасає в люті часи народність», на це здатна національно свідома українська інтелігенція, про що писав у листі до Грінченка 18 верес. 1889 р. [Віддати зумієм 2004: 166].

Зіньківський шукав шляхів подолання суспільного зла, виходячи з особливостей українського життя, з віри в силу морального ідеалу народу. Звідси полеміка Зіньківський з носіями російської ідеї, яка передбачала вищість росіян над іншими народами і відкидала саму можливість рівноправного співіснування, не кажучи вже про відокремлення і самостійний розвиток інших націй, насамперед українців.

Суворі оцінки Зіньківським росіян зазвичай були відповідями на українофобські випадки російських письменників та вчених, котрі або присвоювали здобутки в галузі культури східнослов'янських народів, або зовсім їх не зауважували, заперечуючи саме право на їх існування.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. При поверховому ознайомленні з напрямом думок про росіян і російську літературу, що їх висловив Зіньківський у різних формах, може скластися враження про упередженість, надмірну тенденційність письменника, як це зробив Франко у статті «Формальний і реальний націоналізм» чи, приміром, А. Кримський у статті «Наша язикова скрута та спосіб зарадити лихови». Насправді,

гідний нащадок козацтва, Зіньківський не мав ненависті до представників будь-якої нації, включаючи й російську, про що й говорить герой його автобіографічного оповідання «Кася»: «Я ненавиджу не московський народ сам по собі, як людей, але тих його провідців, що нищать нашу народність; навіть певніше: я ворог тій нелюдській, кривавій, варварській ідеї, що нею вони дишуть, що з нею поводяться, як вороги наші» [Писання 1896: т. 1, XXXVII].

Беручи на олівець визначальні факти з історії України, Зіньківський у статті «Молода Україна, її становище і шлях» висновує суть українського **націоналізму**: «Українському народові, що вся історія його визначається вдачею демократично федеративною, що йому не доводилось в історії давити иньші народи, а тільки боронити свою політичну і громадську волю, – такому народові і не можна розуміти націоналізм асиміляторським та централістичним. **Наш націоналізм – оборона свого національного життя, волі**, і яким він був у протязу всієї історії, таким повинен і зоставатися. Ми повинні толерантно поводитися з усякою іншою народністю і не знати воронування до неї, яко до народности, хоч би до тієї, що нас душить, а мусим тільки ворогувати і битись з тими ідеями та змаганнями, що нас мають знищити», а відтак «любити свій народ, працювати для нього – не значить зневажати і ненавидіти іншу яку народність» [Писання 1896: т. 2, 108]. До того ж Зіньківський був глибоко свідомий того, що «самостійність державна – найкраща і найпевніша запорука національного життя», хоча в умовах Російської імперії така думка, визнавав мислитель, була «дитячою мрією». Саме ці мудрі й глибокі думки «апостола молодой України» (Д. Мордовцев) дали право українському інтелектуалові ХХІ століття, його побратимові по перу Вал. Шевчукові назвати Зіньківського «виразним носієм національної ідеї», яка й має стати міцним фундаментом нашого подальшого українського державотворення.

Література:

1. *Антонович 1889*: Антонович В. [Турист] Лист Подорожного. Мадрид. 12 січня 1889 // Правда. – 1889. – Т. II. – Вип. VI (марець). – С. 448–451. – Помилково надрук.: С. 478–481.
2. *Віддати зумієм 2004*: «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / вст. ст., археограф. передм., упорядкув., комент., прим., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу С. С. Кіраля. – Київ; Нью-Йорк, 2004. – 520 с.
3. *Возняк 1955*: Возняк М. З життя і творчості Івана Франка. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1955. – 303 с.
4. *Драгоманов 1889*: Драгоманов М. [Чудак] В справі відносин українців до російської літератури (Листи до редакції «Зорі») / М. Драгоманов // Зоря. – 1889. – Рік X. – Ч. 8. – 27 квіт. (15). – С. 143–144; ч. 9. – 1(13) мая. – С.158–159; ч. 10. – 15 (27) трав. – С.174–175; ч. 11. – 1(13) черв. – С.191–192.
5. *Драгоманов 1891*: Драгоманов М. Сліпі проводирі / М. Драгоманов // Народ. – 1891. – № 20–21. – С. 280–282.
6. *Драгоманов 1970*: Драгоманов М. Літературно-публіцистичні праці у 2-ох т. / М.П. Драгоманов. – Київ : Наук. думка, 1970. – Т. 1. – 529 с.; Т. 2. – 593 с.
7. *Забужко 2006*: Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період [2-е вид.]. – Київ : Факт, 2006. – 156 с.
8. *Кіраль 2002*: Кіраль С. «Апостол молоді України»: Трохим Зіньківський у контексті доби : монографія. – Київ КИТ, 2002. – 322 с.
9. *Кіраль 2009*: Кіраль С. «... Мрія моя – Україна...» (Спогади Єлисея Волянського про Трохима Зіньківського) // Сучасний погляд на літературу : зб. наук. пр. – Київ : ДП «Інформ-аналіт. агентство», 2009. – Вип. 12. – С. 266–298.
10. *Кіраль 2012*: Кіраль С.С. Михайло Возняк як першопублікатор листів Бориса Грінченка й Трохима Зіньківського [републ. ст. М.Возняка «Матеріяли до історії українського письменства XIX в. : з листування Бориса Грінченка й Трохима Зіньківського з Олександром Кониським»] // Борис Грінченко – відомий і невідомий : Мат-ли щорічних Грінчен. читань, 5 груд. 2012. – Київ : [Київ. ун-т ім. Б.Грінченка], 2013. – С. 32–58.

11. *Кіраль 2003*: Кіраль С. Художній світ Т. Зіньківського-прозаїка (образи, оповідання, повість) // Слово і Час. – 2003. – № 1. – С. 29–42.
12. *Кіраль 2016*: Кіраль С. Націєтворчі імперативи Трохима Зіньківського й Івана Франка : дискусійний аспект / Сидір Кіраль // Слово і час. – 2016. – № 10. – С. 58–76.
13. *Куца 1995*: Куца О. Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття. – Тернопіль : [Підруч. і посіб.], 1995. – 224 с.
14. *Левенець 2001*: Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки : проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) : монографія. – Київ : Стилос, 2001. – 584 с.
15. *Лук 1993*: Лук М.І. Етичні ідеї в філософії України другої половини XIX – початку XX ст. – Київ : Наук. думка, 1993. – 148 с.
16. *Писання 1896*: Писання Трохима Зіньківського. Зредагував та життєпис написав Василь Чайченко : друк. під доглядом К. Паньківського. – Л., 1893. – Кн. 2. – 1896. – 324 с.
17. *Прокопович 1902*: Прокопович В. Новини нашої літератури» / В.Прокопович // ЛНВ. –1902. – Т.18. – Кн. 4. – С. 21–32.
18. *Франко 1980*: Франко І. Формальний і реальний націоналізм // Франко І. Твори у 50-ти т. – Київ : Наук. думка, 1980. – Т. 27. – С. 355–363.
19. *Шевчук 2007*: Шевчук В. Національна ідея в Україні, зокрема національно-визвольна, та її подвижники : іст. нарис / Валерій Шевчук. – Київ : МАУП, 2007. – 272 с. – (Б-ка журн. «Персонал»).

Кіраль С.С. Трофим Зиньковский и Михаил Драгоманов: к истории полемики 90-х гг. XIX века про украинский язык, литературу и национальную идею

В статье на основании подробного изучения периодики, малоизвестных и архивных материалов охарактеризованы общее и отменное во взглядах двух украинских интеллектуалов М. Драгоманова и Т. Зиньковского на отдельные тогдашние гуманитарные проблемы, в частности языково-литературные вопросы, российско-украинские литературно-общественные контакты, трактовку национализма и космополитизма в контексте их эпохи и с точки зрения современности.

Ключевые слова: дискуссия, нация, язык, русская литература, национализм, космополитизм, публицистика, шовинизм.

УДК 811.161.2

Р. О. Дубровський

Особливості хронотопу в оповіданні «Планетник» Бориса Харчука

У статті розглядаються особливості часопросторової структури оповідання «Планетник» Бориса Харчука. Простежено специфіку переплетення реального та казкового топосів, їх взаємодію в межах створеної автором художньої картини світу. Особливу увагу зосереджено на загальних та циклічних темпоральних маркерах, а також співвідношенні загального і локального при зображенні простору.

Ключові слова: хронотоп, топос, темпоральність, художній простір, казковий час, міфологічність.

Dubrovskyy R. The peculiarities of time-space in the story "Planetnyk" by Boris Kharchuk

The article deals with the features of time and spatial structure of the story "Planetnyk" by Boris Kharchuk. It traces the specificity of binding of real and fantastic topos, their interactions in the artistic world picture created by the author. Particular attention is focused on general and cyclical temporal markers, and on the correlation of general and local in the artistic representation of space.

Keywords: time-space, topos, temporality, art space, mythical time, mythology.

Постановка наукової проблеми та її значення. Кожна людина живе в межах певного часу та простору. Тож наше мислення побудоване так, що часопросторові показники є одними з найголовніших даних, які дозволяють нам орієнтуватися в оточуючому світі, а іноді й відрізнити те, що